

ББК 60я721

Г87

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(протокол №1/11-448 від 11 лютого 2002 р.)

Авторський колектив:

*Р.А. Арцишевський, Т.В. Бакка, І.М.Гейко, В.Ф.Дубровський,
ЛІ.Дух, Р.І.Євтушенко, О.В.Кузьменко, С.А.Лисенко,
О.О.Мігдик, О.П.Мкрогуз, Т.О.Ремех, О.Г.Федра.*

Координатор проекту та упорядник:

С.І.Пізняк

Рецензенти:

Ю.В.Луковенко, кандидат юридичних наук,
в.о.доцента кафедри цивільного права
Інституту економіки, управління та господарського права;
І.Ф.Мхневич, вчитель історії та правознавства
СЗШ№4 і м.Опійника м.Бровари в;
О.В.Сухомлинська, доктор педагогічних наук,
професор, академік АПН України;
В.М.Павченко, директор СЗШ№84
м.Києва, вчитель правознавства.

Навчальний посібник підготовлено в межах проекту «Освіта для демократії в Україні» (Трансатлантична програма підтримки громадянського суспільства) за підтримки Міністерства освіти і науки України, Інституту політичної участі Нідерландів (ІРР) та за експертною допомогою Національного центру стандартів і програм Нідерландів (SLO).

Проект «Освіта для демократії в Україні» висловлює щиро подяку вчителям і учням пілотних шкіл, де здійснювалася апробація навчального посібника, за їхні критичні зауваження та пропозиції щодо вдосконалення посібника.

Г87

**Громадянська освіта: Навч. посіб. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Р.А. Арцишевський, Т.В. Бакка, І.М.Гейко та ін. – К: Генеза, 2002. – 152 с.: іл., схеми.
ISBN 996-504-240-8**

Громадянська освіта – це соціально-гуманітарний інтегрований курс, завдання якого – підготувати молодих громадян України до життя за умов демократії. Курс розрахований на три роки навчання у 9, 10 та 11-му класах. Навчальний посібник для 9-го класу містить матеріал про права та обов'язки людини, роль сім'ї, школи, політики в у процесі її соціалізації, вплив стереотипів на людину й суспільство, конфлікт як рису життя людини і суспільства, причини злочинності та боротьбу з нею. Важливою складовою посібника є проекти, над якими учні мають працювати в

ISBN 996-504-240-8

© Проект «Освіта для демократії в Україні»
(Трансатлантична програма підтримки громадянського суспільства), 2002.

Вступ

Навіщо потрібна громадянська освіта

Дорогі друзі!

Перед вами посібник з навчального курсу «Громадянська освіта» – курсу, який раніше не вивчався у нашій країні. Хоча окремі питання, які в ньому розглядаються, ви вивчали на уроках з української літератури, історії, правознавства.

Громадянська освіта – інтегрована галузь гуманітарних знань, завдання якої – підготувати молодих громадян України до життя в умовах демократії.

Провідна мета курсу – сприяти формуванню особистості, котрій властиві демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовності до участі у житті суспільства.

Протягом трьох років, пізнаючи основи громадянської освіти, ви будете:

- здобувати знання про досягнення демократії у світі та про особливості становлення демократії у нашій країні;
- набувати досвіду громадянських дій, демократичної поведінки та спілкування;
- у вас формуватимуться вміння, необхідні для відповідальної участі у суспільно-політичному житті своєї країни.

Курс «Громадянська освіта» для вас створювали фахівці з різних галузей знань. Він охоплює філософські, соціально-економічні, політико-правові, культурологічні та інші аспекти суспільного життя. Засвоєні знання мають стати вашими переконаннями.

Сподіваємося, що озброєні знаннями та вміннями, ви успішно розв'язуватимете проблеми, які можуть зустріти-

ся у вашому житті, а можливо, навіть допоможете з цим ішим.

Курс «Громадянська освіта» розрахований на три роки навчання в середній школі. Матеріал програми викладений у трьох посібниках – для 9, 10 і 11 класів.

Структура посібника

Основним структурним елементом посібника є розділ, який складається зі вступу і параграфів, де розглядаються окремі його питання.

У вступі ви ознайомитеся з темою розділу та основними питаннями, що стануть предметом вашої уваги під час вивчення окремих параграфів. Тут ви знайдете загальну інформацію про проект, над яким маєте попрацювати у позаурочний час. Виконання проекту – справа складна й відповідальна, оскільки передбачає самостійне дослідження: від окреслення завдань проекту – до практичної реалізації його результатів. Важлива частина вступу – запитання для вхідного тестування, мета яких дати вам можливість перевірити себе: що ви вже знаєте про проблему і над чим вам ще слід попрацювати.

Параграф складається з основного тексту, що містить мінімум необхідної інформації та визначення основних понять розділу, джерел додаткової інформації – уривків з публікацій і документів, статистичних даних, фото, карикатур, думок відомих учених, – і завдань. Зважаючи на мету курсу, завдання пропонуються різного рівня складності. Завдання 1-го рівня вимагають тільки відтворення інформації, що міститься в основному тексті або джерелах параграфа. Щоб виконати завдання 2-го рівня, необхідно вміти аналізувати інформацію та робити висновки, аргументовано висловлювати свою думку. Найвищий, 3-й рівень – це завдання творчі, що потребують не лише

Розділ I

Права та обов'язки

На малюнку зображено ситуацію, яка є виявом порушення недоторканності особистості, зневаги, приниження людської гідності та честі. Одна людина завдає іншій фізичних страждань. Вочевидь, вихід із ситуації можна було знайти іший.

Права. Обов'язки. Ці поняття ми часто чуємо від дорослих, від своїх однолітків, самі використовуємо їх як у

Завдання

поєднанні, так і окремо.

1. Чи вважаєте ви ситуацію, що наведена на малюнку, прикладом порушення прав людини? Чи характерна така ситуація для поведінки підлітків, дорослих? 2. Які приклади порушення ваших прав ви могли б навести? 3. Права і обов'язки людини. Який зміст ви вкладаєте в ці слова?

Основне питання розділу та підпитання

Під час вивчення цього розділу ви дізнаєтеся про права та обов'язки людини в усьому їх багатоманітті. Ваше завдання – усвідомити, що таке права та обов'язки людини, яким чином змінюються права та обов'язки у нашій країні.

Щоб розібратися у цих важливих явищах нашого життя необхідно відповісти на ряд запитань:

- Які категорії прав людини відомі нам? (§ 1)
- Яким чином співвідносяться конституційні права з конституційними обов'язками? (§ 2)
- Що таке міжнародні стандарти прав людини? (§ 3)
- Яким чином діють механізми захисту прав людини у європейському співтоваристві? (§ 4)
- Яким чином можна захистити свої права у нашій країні? (§ 5)
- Чому права не можуть існувати без обов'язків? (§ 6)

• Чи можна уникнути зіткнення своїх прав з правами інших людей? (§ 7)

Засвоїти основний матеріал розділу також допоможе виконання проекту «**Якщо твої права порушено**».

Мета проекту: навчитися захищати свої права у повсякденному житті.

Запитання для вхідного тестування

1. Яким чином розвивались уявлення про права в історії людства (пригадайте відома вам праця з історії та літератури)?
2. Чи є сфери життя людини, в яких би вона не мала прав?
3. Які права та обов'язки маєте ви?
4. Уякому з наведених місць найчастіше порушуються ваші права: а) вдома; б) на вулиці; в) в школі?
5. Які права ви вважаєте для себе найважливішими? Чому? Назвіть десять найважливіших для вас прав.
6. Закінчіть речення:
  - а) У галузі прав у своєму житті я намагався б змінити ...
  - б) Щодо стосується моїх обов'язків, то я ...
7. Що вам відомо про міжнародні стандарти прав людини? Чи знаєте ви щось про механізми захисту прав людини на державному, регіональному чи міжнародному рівнях?

§1

Що таке права людини

1.1. Еволюція уявлень про права людини

На нашій Землі людство існує мільйони років. Однак напевно не хтось може собі уявити, що члени першої спільноти людей – стада, – сидючи на галявині після полювання, розмірковували про права та обов'язки. Минав час, і люди починали розуміти, що не можна захищати свої права або примусити когось виконувати обов'язки тільки з допомогою сили.

З самого початку людина почала будувати свою поведінку та відносини з іншими людьми, дотримуючись елементарних прав та обов'язків у племені – спільноті людей, об'єднаних кровною спорідненістю. Правило «Кров за кров, життя за життя» з часом поступилося усвідомленню того, що «Життя – природне та невід'ємне право кожної людини».

Розвивалися людина, суспільство, у якому вона жила, змінювалися уявлення про власні права та обов'язки. Права формувалися як результат пошуку взаємовідносин між

окремими людьми, між ними і доміє спільнотою. У правах людини відбивалися моральні, естетичні, релігійні, культурні та інші правила-норми. З появою майнової нерівності у суспільстві, а потім з виникненням держави проблема безправ'я одних та всемогутності інших набувала гостроти.

Ідея прав людини виникла у V–IV ст. до н.е. у стародавніх Афінах і Римі. Громадянин свого полісу – держави – мав перед своєю державою певні обов'язки, але наділявся й деякими правами. Правда, права мали не всі. Наприклад, раби в у Стародавньому Римі називали «інструментум вокалум», що дослівно означає – інструмент, що розмовляє. Безправними були жінки, діти.

Не мала прав більшість людей не тільки в період рабовласницьких держав, а й в епоху феодального середньовіччя. Однак уже в цей час англійська аристократія (барони, лицарі) робить крок щодо обмеження всевладдя короля. Так, у 1215 р. була прийнята Велика хартія вольностей, яка закріпила положення про те, що вільну людину можна покарати лише за вироком суду.

Закон, прийнятий у період формування буржуазного устрою в Англії у 1679 р., закріпив гарантії недоторканності особистості та інші важливі положення з прав людини. Більше про права 1689 р. закріпив свободу виборів до парламенту та право на подання петицій народу королю.

Подальший розвиток ідеї в свободі і прав людини бачимо у США. Учення про природні права людини, розвинуті Т. Гейном і Т. Джефферсоном, були закріплені у Декларації прав Вирджинії 1776 р., надалі розвинуті у Декларації незалежності США 1776 р. Перші десять поправок до Конституції США, відомі як Більше про права США, розширили перелік законодавчо закріплених прав і свобод.

Ідеї природних та невід'ємних прав людини, розвинуті вченими епохи просвітництва Ж.Ж. Руссо, Т. Гоббсом, Ш.Л. Монтеск'є, стали могутнім фактором Французької революції, яка створила Декларацію прав людини і громадянина 1789 р.

Уявлення людини про свої права з плином часу змінюються. Права людини визначають її становище у суспільстві та державі, а також її можливості щодо реалізації власних інтересів і потреб у різних галузях життя.

1.2. Категорії прав людини

Наше життя надзвичайно багатоманітне. Досить часто ми навіть не замислюємося над структурою суспільства, у якому живемо; не думаємо, у яких сферах проходить наше

ж и т т я .
 А тим часом кожний з нас має безліч прав і обов'язків (про них мова піде пізніше). Права людини об'єднують у групи за сферами її життєдіяльності: особисті (громадянські), політичні, соціальні, економічні та культурні.

Особисті (громадянські) права людини з'явилися найраніше. Рівноправність усіх людей за повної відсутності привілеїв одних за рахунок інших (відсутність дискримінації) – права, котрі людство сформулювало так: «Усі люди рівні – усі люди рівні». Кожна людина дуже вразлива як фізично, так і духовно. Втручання в її життя порушує комплекс прав, які часто називають «правом на цілісність». До них належать: право на життя; заборона рабства та катувань; свобода місця проживання та пересування; захист честі, гідності та власності; свобода сімейного життя; свобода думки, совісті, віросповідання. Є також комплекс прав, які умовно визначають як «право на незалежний судовий процес». Без них не було б у державі правосуддя, тобто суду, який захищає права людини, суспільства та держави.

До **політичних** прав належать: свобода зборів і асоціацій; право брати участь у роботі уряду, право обирати та бути обраним, а також ціла низка прав. Успішна реалізація цих прав залежить від того, наскільки активно народ бере участь в управлінні своєю державою.

Соціальні та **економічні** права часто розглядають разом, тому що їх перелік та реалізація залежать від рівня розвитку суспільства та економіки країни. До цих прав насамперед належать: право на достатній рівень життя; право на відпочинок і дозвілля; право на охорону здоров'я. Реалізація цих прав неможлива без комплексу **трудових**

Піраміда потреб (за А. Маслоу)

прав: права на працю, рівноцінну плату за рівноцінну працю, заборони примусової праці.

Культурні права нерозривно пов'язані з іншими категоріями прав людини. До культурних прав належать: право на освіту; право на участь у культурному житті; право користуватися досягненнями науково-технічного прогресу, свобода творчості, наукових досліджень та захист авторського права.

Як бачимо, категорії прав людини охоплюють усі сфери її життя. Усі п'ять категорій прав людини часто називають «каталогом прав людини».

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

Джерело 2

«Князі та барони рівні у відшкодуванні й збитки їм відшкодовуються золотом. Дві шерстяні рукавички та вила становлять відшкодування наймита. Найманим воїнам (у поєдинках) та їхнім дітям як відшкодування дають промінь сонця на щиті».

(«Саксонське зеркало». Пам'ятка феодального середньовічного права. Витяг зі ст.45)

Джерело 3

«Ми вважаємо очевидним такі істини: всі люди створені рівними і всі вони обдаровані деякими невідчужуваними правами, до яких належать: життя, свобода прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав засновані серед людей уряди...»

(Декларація незалежності США.)

Громадянські (особисті)	Політичні	Соціальні	Економічні	Культурні

прийняли рішення викласти в урочистій декларації природні, невід'ємні та священні права людини...

1. Люди народжуються і залишаються вільними та рівними у своїх правах.

2. Метою кожного державного союзу становить: забезпечення природних та невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека та спротив гнобленню».

(Декларація прав людини і громадянина Франції. Витяги)

Джерело 5

Категорії прав людини

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Коли людина почала замислюватися про свої права? Чому? (1.1)
2. Що таке права людини? (1.1)
3. Чому права людини тривалий час не закріплювалися у законах? (1.1)
4. Чи так необхідно об'єднувати права людини у групи-категорії? Чому? (1.2)
5. Чи збігаються категорії прав людини з основними сферами життя? (1.2)

Другий рівень

1. Дайте своє визначення понять «права людини», «категорія прав людини».
2. Чи були рівними умови відшкодування збитків у середньовіччя? (Дж 2)
3. Хто, на вашу думку, міг розробити «Саксонське зерцало»: барон; наймит; воїн, якого наймали для поєдинків? (Дж 2). На чому ґрунтувалася нерівність людей протягом історії людства?
4. Що таке «невідчужені права» і для чого люди створюють уряди?
5. Ознайомтеся з джерелом 4 і дайте відповіді на наступні запитання:
  - а) Що є причиною соціальних лих?
  - б) Як це можна охарактеризувати невід'ємні права людини?
  - в) Оберіть правильну відповідь: Люди народжуються...
    - вільними;
    - рівними у своїх правах;
    - залишаються вільними і рівними у своїх правах.
6. Оберіть правильну відповідь на запитання «Що за давніх часів належало до невід'ємних прав людини?»:
  - а) свобода;
  - б) безпека;
  - в) безпека та спротив гнобленню;
  - г) усе назване вище.
7. Ознайомтеся з джерелом 5 і дайте відповіді на запитання:
  - а) Чи відображають наведені категорії прав людини сфери вашої життєдіяльності?
  - б) Які категорії прав людини безпосередньо стосуються вашого життя?
  - в) Які категорії прав людини більше стосуються життя дорослих?
8. Пригадайте казку Дж.Р. Кіплінга «Мауглі»:
  - а) Чи мав Мауглі такі ж права у зграї диких звірів, що і люди, які живуть у суспільстві?
  - б) Чи мав Мауглі право хоч на які-небудь права людини, живучи

у зграї звірів? Якщо так, то перелічіть їх.

Третій рівень

1. Ознайомтеся з пірамідою потреб (див. 1) і складіть перелік прав, які відповідають тому чи іншому рівню піраміди потреб. Запропонуйте свою послідовність рівнів в потреб.
2. Ознайомтеся з джерелом 5 і запропонуйте свою класифікацію категорій прав людини.
3. Напишіть міні-твір на 1–2 сторінки на тему «Права людини і я».

Україна й права людини

2.1. Конституційні права людини і громадянина в Україні

Еволюція уявлень про права людини на території кожної країни в минулому відбувалася у руслі уявлень про права людини у цивілізованих державах. Якщо говорити про права людини у недалекому радянському минулому, то цей період був складним і суперечливим. З одного боку, у конституціях Радянської України 1919, 1929, 1937 та 1978 років в закріпленій широкій перелік прав людини, а з другого – багато з прав лише проголошувались (декларувались), а не гарантувались (забезпечувались). В умовах радянської влади і напевно бути не могло, тому що людина, її честь, гідність, права і свободи були вторинними щодо інтересів тоталітарної держави. Права й свободи надавались людині державою, тобто ніби дарувались. За цих умов не було й мови про природний та невід'ємний характер прав людини, котрими наділена кожна людина лише тому, що вона – людина.

У другій половині 80-х рр. уже минулого століття в СРСР розпочалися процеси демократизації усіх сфер суспільного життя. 16 липня 1990 р. була прийнята Декларація про державний суверенітет України. 24 серпня 1992 р. був прийнятий Акт проголошення незалежності України. Україна стала суверенною, незалежною, демократичною, правовою державою. 28 червня 1996 р. Верховна Рада України прийняла Основний Закон країни – Конституцію. Це було здійснено парламентом нашої країни від імені українського народу – громадян усіх національностей.

Наша країна велика. Вона простягається від Чернігівського полісся до Кримського узбережжя з півночі на південь та від Карпат до просторів Луганщини та Донбасу. Народ України – велика і дружна родина. Єди-

ний законодавчий орган нашої держави – Верховна Рада.

Реалізація важливих державних і суспільних завдань передбачає виконання обов'язків в кожному членом суспільства. Ми вже розглядали еволюцію уявлень про права людини і категорії прав людини. Однак є права, які ми називаємо фундаментальними, або основними. Основними правами називаються ті права, що закріплені в Основному Законі України – Конституції. Правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина в Україні присвячений один з найважливіших розділів в Конституції України.

Людина, яка живе у суспільстві й державі, займає певне становище як особистість і громадянин. Її становище (статус)

визначається правами та обов'язками. Конституційне становище людини і громадянина визначається сукупністю її конституційних прав та обов'язків. Конституційні права розподіляються на права людини і права громадянина. Обсяг, перелік та механізм забезпечення (гарантії) багатьох чому залежать від держави. Водночас права і свободи громадянина залежать

від норм (правил) поведінки, закріплених державою та у суспільстві і народом через представницький орган влади, яким у нашій країні є Верховна Рада.

Серед прав громадянина України особливо важливе місце займає право на громадянство. Наша Конституція закріплює єдине громадянство, що робить взаємозв'язок держави і громадянина більш міцним, а відносини між ними – більш природними. Відносини між людиною та громадянином ґрунтуються на певних правилах, які ще називають конституційними принципами. Провідне місце серед них займає положення про те, що людина – найвища соціальна цінність, а права і свободи людини та їх гарантії (забезпечення) визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Конституція України закріплює також рівноправність громадян і цілу низку основоположних принципів, які стосуються не лише прав, а й обов'язків людини і громадянина.

2.2. Конституційні обов'язки громадян України

Обов'язки людини можна визначити як вимоги, які висуває до неї суспільство для того, щоб не порушувались права інших людей і нормально розвивалося саме суспільство. Громадяни нашої країни не тільки мають рівні права, вони рівні перед законом, а це вже накладає на них певні обов'язки перед державою. Вимоги держави до

людини і громадянина закріплені у правових нормах, тобто правилах поведінки, що встановлені або санкціоновані (дозволені) державою; вони є обов'язковими і забезпечуються силою державного примусу – конституційними положеннями: відповідальність держави за свою діяльність; обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Разом з тим у Конституції закріплено положення про те, що кожний громадянин зобов'язаний неухильно додержуватися законів в Україні і не посягати на права та свободи, честь і гідність інших людей. Таким чином, і ми, і держава маємо обов'язки.

Основні обов'язки людини і громадянина, закріплені в Конституції України, називають конституційними обов'язками. Це насамперед такі:

- захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності держави;
- проходження військової служби відповідно до закону;
- панування державних символів: Прапора, Герба, Гімну;
- не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані їм збитки;
- сплачувати податки, збори та обов'язкові платежі, встановлені законом;
- неухильно додержуватися Конституції України та законів в Україні, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Цікаво, що у Київській і Русі договір, що укладався між людьми, мав назву ряд, а людина, яка неухильно виконувала свої обов'язки, – порядною людиною. Виявляється, наша держава висуває до нас не так уже мало обов'язків, додержання яких робить нас порядними людьми і громадянами, гідними жити у такій країні, як наша рідна Україна.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Громадянські (особисті) права і свободи	К	Громадянські права	К	Соціально-економічні права і свободи	К
Рівноправність		Право на сімейне життя		Право на працю	

Громадянські (особисті) права і свободи	К	Громадянські права	К	Соціально-економічні права і свободи	К
Права жінок		Право на громадянство		Рівна оплата за рівну працю	
Відсутність дискримінації		Заборона на свавільний арешт, затримання або вигнання		Заборона примусової праці	
Захист дітей		Право на ефективний судовий захист		Право на створення профспілок	
Захист меншин		Право на справедливий суд		Право на колективний договір	
Право на життя		Рівність перед судом		Право на відпочинок	
Заборона рабства		Презумпція невинності		Право на гідний достатній рівень життя	
Заборона катування		Право на харчування			
Свобода місця проживання		Свобода переконань		Право на охорону здоров'я	
Свобода пересування		Свобода зборів		Право на житло	
Право залишати країну і повертатись		Право брати участь у роботі уряду		Право на освіту	
Захист честі та гідності		Право обирати та бути обраним		Право брати участь у культурному житті	
Захист власності				Право користуватися досягненнями НТП	
Свобода думки, совісті і релігії				Захист авторських прав	
Право шукати притулок				Свобода наукових досліджень і творчості	

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

(Конституція України)

Джерело 2

«Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними».

(Конституція України)

Джерело 3

«Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

(Конституція України)

Джерело 4

«Стаття 24. (Витяг). Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

(Конституція України)

Джерело 5

«Стаття 57. Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними».

(Конституція України)

Джерело 6

Категорії конституційних прав і свобод

Джерело 7

«Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу згідно з законом.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності».

(Конституція України)

Джерело 8

«Порядний той, хто своє право вимірює своїми обов'язками».

(Лакордер)

«Усвідомлення права розвиває усвідомлення обов'язку».

(В. Гюго)

Джерело 9

«Та держава, в якій громадяни підкоряються закону, є щасливою під час миру та непереможною під час війни».

(Сократ)

«Справжня рівність громадян полягає в тому, щоб усі однаково підкорялися закону».

(Ж. Даламбер)

Джерело 10

«Вітчизна – спільна мати усіх громадян» (лат.).

«Не запитуйте, що дала вам країна; робіть те, що ви можете зробити для неї».

(Д. Кеннеді)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Чому всі права тісно взаємопов'язані? (2.1)
2. Які права називають конституційними? Чому? (2.1)
3. Хто має більше обов'язки в – людина чи громадянин? Чому?
4. Чому конституційних обов'язки в менше, ніж прав? (2.2)
5. Освойтеся з джерелом 1 і дайте відповіді на запитання:
  - а) Що в Україні визнається як найвища цінність у суспільстві?
  - б) Що визначає зміст і спрямованість діяльності держави?
  - в) Що визначено як головний обов'язок держави?

Другий рівень

1. Що спільного та відмінного у наведених нормах Конституції України? (Дж 2–4). Чому в Конституції нашої держави та інших країн закріплені положення, які були сформульовані та закріплені в законах ще у XVIII ст.?
2. Чи можна збільшити перелік прав і свобод, що закріплені у Конституції? (Дж 3). Що означає гарантованість (забезпечення) прав?
3. Освойтеся зі ст. 24 (дж 4) і виправте помилки у положенні: «Громадяни не мають рівних конституційних прав та свобод і не рівні перед законом».
4. Наведіть приклади, відомі вам зі шкільного курсу історії, про виникнення війн та конфліктів на ґрунті релігійної, національної або іншої диференціації між людьми.
5. Навіщо держава гарантує кожній людині право знати свої права та обов'язки? (Дж 5)
6. Розгляньте таблицю (дж 6). Впишіть у порожню графу з літерою «К» номери статей Конституції України, що відповідають наведеним твердженням.

7. Назвіть конституційні обов'язки, наведені у джерелі 7, у послідовності від більш значущих до менш значущих. Виконання яких конституційних обов'язків може забезпечити права людині?
8. Чи згодні ви з твердженнями, наведеними в джерелі 8? Чому? Сформулюйте своє ставлення до прав та обов'язків.
9. Чи згодні ви з положеннями джерела 9? Знайдіть їх підтвердження у Конституції України.
10. Прочитайте думки, викладені у джерелі 10. Чи згодні ви з ними? Сформулюйте ваше ставлення до Вітчизни.

Третій рівень

1. Напишіть міні-вірш на тему «Я – громадянин України».
2. Напишіть вірш на тему «Один день з мого життя без обов'язків».

Міжнародні стандарти прав людини

3.1. ООН і права людини

Спроба забезпечити світовий порядок, заснований на безпеці людини та поважанні її життя, честі й гідності, була зроблена у 1919 р. після закінчення Першої світової війни. З цією метою була створена міжнародна організація – Ліга Націй, яка стала прообразом майбутньої Організації Об'єднаних Націй. Однак прихід до влади в ряді країн Європи тоталітарних режимів призвів до того, що у 1939 р. розпочалася Друга світова війна. Під час війни, яка тривала шість років, світ побачив такі страшні насильства над людиною та людством у цілому, яких до цього воно не знало.

Ще у 1942 р. двадцять шість урядів країн антигітлерівської коаліції підписали Декларацію Об'єднаних Націй. Підписав цей документ був підписаний ще представниками 21 країни. У вересні 1944 р. США, Велика Британія, СРСР і Китай запропонували створити нову світову організацію. 24 жовтня 1945 р. набув чинності статут новоствореної міжнародної організації, яка дістала назву Організація Об'єднаних Націй – ООН. З моменту її створення підтримання про додержання прав людини стало частиною міжнародного права.

До складу ООН входить багато органів, які відіграють вагомий роль у галузі прав людини. Одним з таких є Генеральна Асамблея ООН, яка прийняла 10 грудня 1948 р. Загальну декларацію прав людини, що стала точкою відліку у законодавчих зусиллях міжнародного співтовариства щодо створення міжнародних стандартів у сфері прав люди-

ни. Рада Безпеки – це один центральний орган ООН. Її першочергове завдання – підтримка міжнародного миру і безпеки, які тісно пов'язані з правами людини. Комісія з прав людини, створена у 1946 р., є головним органом ООН, котрий займається правами людини, її роль в установленні міжнародних стандартів у цій сфері дуже важлива. Вона не лише здійснює нагляд за додержанням прав людини у світі, а й розробляє та приймає багато міжнародних конвенцій з прав людини.

В ООН створена система основних та допоміжних органів, які тією чи іншою мірою контролюють додержання прав людини у світі.

3.2. Загальна декларація прав людини ООН

Після закінчення Другої світової війни було укладено більше 40 міжнародних конвенцій з прав людини. Серед них є один, якому належить особливе місце: Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Цей документ часто називають Біблією прав людини, Міжнародним каталогом прав людини, Міжнародним стандартом прав людини. Декларація – своєрідний компас, що вказує усім країнам правильний курс у морі проблем, пов'язаних з правами людини.

За п'ятдесят років існування Загальна декларація набула великої моральної ваги у світі. Вона стала основою для усієї наступної міжнародної та конституційної нормотворчості в галузі прав людини. Її дотримання стало правилом, яке ніде офіційно не закріплене, але повинно виконуватися під загрозою санкцій з боку світового співтовариства.

Будь-яке право, яке має одна особа, передбачає наявність обов'язків у інших або інших осіб. Права людини забезпечують нормальне існування та розвиток людини у цивілізованому суспільстві та передбачають наявність обов'язків, передусім єдиного представника суспільства – держави. Ці обов'язки різноманітні: іноді держава повинна створити спеціальний механізм реалізації права (наприклад, права на освіту), іноді вона зобов'язана не втручатися сама і забезпечити невтручання інших у реалізацію людиною свого права (наприклад, права на особисте життя). Від того, наскільки успішно діяльність держави у цьому плані, залежить і визнання її цивілізованою та демократичною.

Однак під словосполученням «права людини», як правило, розуміють порівняно невеликий набір прав і свобод, при цьому масове або грубе порушення хоч одного з них тягне негайну відмову світового співтовариства визна-

ти цю державу демократичною та цивілізованою, а іноді й інші наслідки економічного чи політичного характеру. Це – так звані фундаментальні права і свободи, без додержання яких неможливе нормальне існування та розвиток людини в сучасному суспільстві. Іноді їх ще називають конституційними правами, тому що саме вони закріплені в конституціях сучасних держав, як найважливіші та пріоритетні, ті права, на основі яких визначається становище людини в суспільстві. Саме стосовно цих прав і свобод встановлюються міжнародні стандарти прав людини, саме їх додержання перевіряється міжнародними органами заціями.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«Ми, народи ООН, сповнені рішучості... знову утвердити віру в права людини, в гідність і... людської особистості, в рівність прав великих і малих народів, в рівноправність чоловіків та жінок.

...Однією з цілей ООН є сприяння правам та фундаментальним свободам людини для всіх, незалежно від раси, статі, мови чи релігії...»

(Статут ООН. Преамбула. Витяги)

№ статей	Основний зміст
1	Філософський принцип, на якому ґрунтуються всі положення Декларації
2	Основний принцип рівності та відсутності дискримінації в користуванні правами та свободами людини
3	Право на життя, свободу, особисту недоторканність – права, що мають життєво важливе значення для користування всіма іншими правами
4–21	Інші громадянські (особистості) та політичні права
22	Людина як член суспільства має певні соціально-економічні та культурні права
23–27	Інші соціально-економічні та культурні права
29–30	Право на соціальний та міжнародний порядок, обов'язки людини перед суспільством

Джерело 2

«Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості та загального миру;

беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди матимуть свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і злиднів, проголошено як високе прагнення людей;

беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії та гноблення;

беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами;

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя за більшої свободи;

беручи до уваги, що держави-члени зобов'язалися сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальному поважанню й додержанню прав людини і основних свобод;

беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання, Генеральна Асамблея проголошує цю Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагли шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав – членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією».

(Загальна декларація прав людини ООН. Преамбула)

Джерело 3

«Стаття 1. Усі люди народжуються рівними і вільними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю та повинні ставитися один до одного у дусі братерства».

(Загальна декларація прав людини ООН)

«За природними обдарованнями всі люди рівні, чи є вони греки або варвари».

(Антифонт)

«Бог створив людей вільними і ніхто не є рабом по природі своїй».

(Алкідам)

«Людина людині – вовк».

(Правило злочинців)

«Мінімум цивілізації – це хліб і Загальна декларація прав людини».

(М. Рокар)

Джерело 4

Структура Загальної декларації прав людини

Джерело 5

«Пишна фразеологія, яка була б доречною півтора сторіччя тому назад, зараз нікого вже не може привабити, оскільки всі ці фрази епохи французької революції, епохи американської революції та епохи англійської революції зараз вже зблякли».

(Із виступу А.Я. Вишинського на засіданні Генеральної Асамблеї ООН, 9 грудня 1948 р.)

Запитання та завдання

Перший рiвень

1. Що вам відомо про ООН (3.1)
2. Чому ООН була створена саме після Другої світової війни? (3.1)
3. Чому Декларація прав людини ООН часто називають Біблією прав людини? Навіщо світовому співтовариству було необхідно прийняти цей документ? (3.2)
4. Наведіть приклади випадків порушень прав людини в роки Другої світової війни, під час інших війн та озброєних конфліктів.
5. Ознайомтеся з фрагментом Статуту ООН (дж 1) і дайте відповідь на запитання:
  - а) Чому ООН вважала за необхідне відновити права людини?
  - б) У чому полягає одна з провідних цілей ООН?

§4

Другий рiвень

1. Прочитайте фрагмент з Преамбули Загальної декларації прав людини (дж 2) і дайте відповідь на запитання:
  - а) Що становить основу свободи, миру та загальної справедливості?
  - б) Які властивості притаманні усім членам людської родини?
  - в) До чого призводить зневаження прав людини?
  - г) Що проголошено найвищим прагненням людей?
  - д) Яким чином і з якою метою повинні охоронятися права людини?
  - е) У якому документі народи Об'єднаних Націй підтвердили свою віру в права людини?
  - е) Які зобов'язання взяли на себе країни – члени ООН у галузі прав людини?

п	р	а	в
---	---	---	---
  - ж) Генеральна Асамблея ООН проголосила Загальну декларацію прав людини як:
    - декларацію, що проголошує принципи;
    - завдання;
    - мету?
2. Що спільного і що відмінного у положеннях Загальної декларації прав людини порівняно з наведеними висловлюваннями? (Дж 3). Про рівність яких прав людини йде мова?
3. Ознайомтеся зі змістом таблиці (дж 4) і дайте відповідь на запитання:
  - а) Яких сфер життя людини торкаються права, закріплені у Загальній декларації прав людини?
  - б) Чи співпадає перелік прав, закріплених у Конституції України з аналогічним переліком Загальної декларації прав людини ООН? Який з цього можна зробити висновок?
  - в) Чи повинні права, закріплені у міжнародних документах, закріплюватись у конституціях держав? Чому?
4. Як ви розумієте думку Рокара про те, що мінімум цивілізації – це хліб та Загальна декларація прав людини? Аргументуйте вашу точку зору.

Третій рiвень

1. Чи згодні ви з думкою керівника делегації ЄСРП, висловленою

- на Генеральній Асамблеї ООН за день до прийняття Загальної декларації прав людини? (Дж 5). Наведіть аргументи «за» чи «проти» щодо висловленої точки зору. Як ви думаєте, чому саме А. Вінсінський сформулював точку зору радянського уряду на проблему прав людини?
2. Прочитайте текст Загальної декларації прав людини разом з батьками та іншими членами сім'ї. Складіть таблицю, де у першу колонку виписіть імена членів у вашій сім'ї, у другу – номери статей Декларації, котрі стосуються того чи іншого члена сім'ї. У наступній колонці поставте знак «+» проти статей, що виконуються і знак «-» проти статей, що не виконуються. Проаналізуйте результати вашого дослідження та обговоріть їх у колі сім'ї.
  3. Прокоментуйте, чому Декларація називали Загальною, а іноді ще називають Універсальною.

Права та обов'язки громадян Європи

4.1. Європа – наш спільний дім

Наша держава розташована в Європі. Європа – не просто континент, на якому існують держави різні за устроєм, мовою, культурою, традиціями. 5 травня 1949 р. була створена Рада Європи, до якої сьогодні входять більше 40 країн континенту. Наша країна вступила до Ради Європи в 1995 р. Рада Європи має чимало ознак, більшою мірою властивих державам:

1. Прапор – яскраво-синє прямокутне полотнище, на якому зображено 12 золотих зірок (12 – символ удосконалення й тому кількість зірок на прапорі не змінюється);
2. Гімн Європи – музичне аранжування до «Оди радості» з дев'ятої симфонії Бетховена;
3. День Європи – 5 травня;
4. Державні мови – англійська й французька;
5. Бюджет Ради Європи – близько двох мільярдів французьких франків;
6. Штаб-квартира Ради Європи розташована у Страсбурзі, який називають столицею Європи.

Уже понад п'ятдесят років Рада Європи працює над створенням єдиної Європи, заснованої на принципах свободи, демократії, дотриманні прав людини та верховенстві закону. Діяльність, що її проводить Рада Європи, торкається всіх аспектів нашого життя, а програма охоплює широке коло питань, що є життєво важливими для суспільства.

Серед пріоритетних (головних) напрямів можна виокремити:

1. Права людини: розширення гарантій, включених до Європейської Конвенції з прав людини, удосконалення правосуддя та законодавства.

2. Засоби масової інформації: захист свободи слова та інформації й розширення сфери їх застосування.

3. Соціальні та економічні питання: визначення провідних напрямів, що мають на меті збереження соціальної справедливості у Європі та захист тих членів суспільства, котрі потребують цього більше за інших.

4. Освіта: передання демократичних цінностей та підготовка молодих людей до життя у багатомовній та полікультурній Європі.

5. Культурна спадщина: сприяння усвідомленню приналежності до європейської культури та удосконалення політики з охорони спадщини континенту.

6. Спорт: сприяння політиці «спорт для всіх» та всебічний розвиток фізичної культури.

7. Молодь: залучення молоді до європейської співдружності через Європейський центр молоді та Європейський фонд молоді.

Таким чином, Рада Європи займається зміцненням політичної, правової, соціальної та культурної співпраці, а також захистом загальнолюдських цінностей у Європі.

770 мільйонів європейців представлені у Раді Європи через національні уряди, парламенти своїх країн та органи місцевого й регіонального самоврядування, які мають представників у Комітеті Міністрів Ради Європи, у Парламентській Асамблеї Ради Європи та в Конгресі місцевої та регіональної влади Європи. Ці органи здійснюють консультації та розробляють рекомендації щодо життєво важливих питань для всіх країн – членів Ради Європи.

З 1 січня 2002 р. у ряді європейських країн, що входять до Європейського Союзу, увійшла в обіг єдина валюта – є в р о . І, можливо, незабаром громадяни європейських країн матимуть паспорт громадянина Європи.

4.2. Рада Європи як гарант захисту прав та виконання обов'язків

Конкретними досягненнями Ради Європи у галузі прав людини є більшніж 165 укладених європейських конвенцій та договорів, які охоплюють різні сфери життя.

У 1950 р. була прийнята Європейська Конвенція з прав людини, спрямована на захист прав і свобод кожної особистості. Суть цього механізму захисту прав людини поля-

гає у тому, що кожна людина, яка вважає, що відносно неї порушуються права, які їй гарантує Конвенція, може подати скаргу до Європейського Суду з прав людини, якщо вона вичерпала всі можливості захисту своїх прав у власній країні. З 1950 р. на розгляд до Ради Європи було подано більше 30 тис. скарг як приватних осіб, так і позовів з боку держав – членів Ради Європи. Контроль за додержанням Конвенції здійснюють Комітет Міністрів країн – членів Ради Європи; Європейська Комісія з прав людини та Європейський Суд з прав людини. Міне небагато часу і єдиний, постійно діючий Європейський Суд з прав людини замінить усі названі органи, що дасть можливість прискорити судові процеси, а також забезпечить розширення можливостей звертання до Суду.

Європейську Конвенцію з прав людини у соціальній сфері конкретизує Соціальна Хартія Європи. Її мета – захист 23 основних соціальних прав та підтримка у проведенні ефективної соціальної політики в Європі. Дповнює Соціальну Хартію Європи – Європейський Кодекс соціального забезпечення. Пенсії, допомоги з безробіття та інвалідності, медичне забезпечення – ось далеко не повний перелік соціальних прав, передбачених у цьому документі.

У Раді Європи створений Головний Комітет за рівність між чоловіком та жінкою, котрий здійснює координацію між урядовою співпрацею у цій сфері.

Велика увага приділяється колективній безпеці. У 1977 р. була прийнята Європейська Конвенція по боротьбі з тероризмом. Багато злочинів, пов'язаних з актами терору, розглядаються як карні злочини, а не як політичні. Це забезпечує більш ефективну боротьбу з тероризмом і злочинністю. У 1981 р. була прийнята Європейська Конвенція, яка захищає громадян від неправомірного використання проти них даних, що одержані через комп'ютерні інформаційні мережі. У 1986 р. в Брюсселі в результаті безчинств, проіхвчинили футбольні фанати, постраждало багато людей. З метою уникнення в майбутньому подібних випадків була прийнята Європейська Конвенція проти актів насильства на стадіонах.

Велику увагу європейські країни приділяють охороні навколишнього середовища. Конвенція про охорону живої природи, прийнята у 1979 р. в Берні, спрямована на захист багатьох рідких та зникаючих видів рослин і тварин, а також сприяє виробленню єдиних заходів щодо охорони навколишнього середовища на міжнародному рівні. 1995 р. був оголошений Європейським роком Охорони Природи. Завдяки цьому ширше коло громадськості звернули свої погляди на питання охорони довкілля.

Разом зі всебічними заходами щодо забезпечення прав людини та безпеки в Європі ведеться боротьба з наркоманією, «відмиванням брудних грошей», шахрайством, злочинністю на континенті в цілому.

Таким чином, ми бачимо, що Європа – великий дім, конструкція якого постійно вдосконалюється. Українському народові належить багато чого змінити у своїй країні, щоб гідно увійти в усі європейські структури.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«Стаття 1.

а) Метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу.

б) Ця мета досягається з допомогою органів Ради розглядом питань, що становлять спільний інтерес, укладанням угод та здійсненням спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також в галузі захисту та подальшого здійснення прав і основних свобод людини».

(Статут Ради Європи)

Джерело 2

«Стаття 3. Кожний член Ради Європи обов'язково має визнати принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що перебувають під її юрисдикцією, і має щиро та ефективно співробітничати для досягнення мети Ради, визначеної у главі I».

(Статут Ради Європи)

Джерело 3

«Уряди, які підписали цю Хартію, як члени Ради Європи, враховуючи, що здійснення соціальних прав повинно бути забезпечене без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, політичних переконань, національної приналежності чи соціального походження, сповнені рішучості спільно зробити все можливе для підвищення життєвого рівня та поліпшення соціальної забезпеченості як міського, так і сільського населення використанням відповідних установ і здійсненням відповідних заходів...»

(Європейська Соціальна Хартія)

Джерело 4

«Усвідомлюючи необхідність підтвердження демократичних цінностей перед загрозою:

- нетерпимості, актів насильства і тероризму;
- публічного виявлення расистських та ксенофобських поглядів;
- розчарувань багатьох молодих європейців, що зумовлено економічним спадом і усвідомленням бідності, що триває, та нерівністю у світі.

Вірячи, що протягом усього періоду навчання у школі усі молоді люди повинні вивчати права людини як складову підготовки до життя в

умовах плюралістичної демократії.

Вважаючи, що школи є спільнотами, котрі можуть і повинні бути зразком поважання гідності індивіда, терпимості та рівності можливостей, рекомендує, щоб уряди держав-членів, приймаючи до уваги національні освітні системи та їх правову базу:

а) заохочували викладання й вивчення прав людини в школах відповідно до пропозицій, що містяться у додатку...»

(Рекомендація Комітету Міністрів держав – членів Ради Європи від 14 травня 1985 р.)

Джерело 5

«Уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи знову підтверджують свою глибоку віру в ті основні свободи, які становлять основи справедливості й миру в усьому світі і які найкращим чином здійснюються, з одного боку, завдяки дійовій політичній демократії, а з другого, завдяки загальному розумінню й дотриманню прав людини, від яких вони залежать, сповнені рішучості як уряди європейських країн, що дотримуються спільної думки, мають спільне минуле, що виражається в політичних традиціях, ідеалах, свободі й верховенстві права, готові зробити перші кроки для забезпечення колективного здійснення деяких прав, проголошених в Загальній декларації, дійшли згоди про таке:

«Стаття 1.

Зобов'язання поважати права людини.

Високі Договірні Сторони гарантують кожній людині, яка перебуває під їхньою юрисдикцією, права й свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції».

(Конвенція про захист прав і основних свобод людини)

Джерело 6

«Стаття 1.

Зобов'язання видавати правопорушників.

Договірні Сторони зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами сторони, що запитує, за вчинення правопорушення, або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою».

(Європейська Конвенція про видачу правопорушників)

Джерело 7

«Стаття 5.

Кожна Договірна Сторона розглядає предмети, які становлять культурну цінність для Європи і які передаються під її нагляд, як складову частину загальної культурної спадщини Європи, вживає відповідних заходів для їхнього збереження і забезпечує розумний доступ до них».

(Європейська Культурна Конвенція)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Які ознаки державного утворення має Рада Європи?
Назвіть її основні органи. (4.1)
2. На яких принципах будується єдина Європа? (4.1)
3. Назвіть пріоритетні напрями в діяльності Ради Європи. (4.1)
4. Розкажіть про механізм захисту прав людини, що склався у Європі.
(4.2)

5. Назвіть основні європейські конвенції з прав людини. (4.2)
6. Назвіть основні категорії прав людини, які урегульовані європейськими конвенціями. (4.2)
7. Прочитайте джерело 5:
  - а) Для чого була прийнята ця Конвенція?
  - б) Що забезпечує вільний розвиток країн?
  - в) Кому гарантуються права, викладені у Конвенції?
8. З якими небезпечними, шкідливими та злочинними анти-суспільними явищами веде боротьбу Рада Європи? (4.2)

Другий рівень

1. Яка мета діяльності Ради Європи та у який спосіб Рада Європи досягає її? (Дж 1)
2. Що вже зроблено і що ще необхідно змінити для поліпшення додержання прав людини у нашій країні?
3. Прочитайте джерело 2 і дайте відповідь на запитання:
  - а) Які принципи і з якою метою повинен визнавати кожний член Ради Європи?
  - б) Принципи верховенства права та здійснення прав людини повинні визнавати:
    - тільки держави;
    - тільки громадяни;
    - як держави, так і люди, які перебувають під їїхньою юрисдикцією.
4. Прочитайте джерело 3:
  - а) Спробуйте дати своє визначення поняття «дискримінація».
  - б) З якою метою була прийнята Європейська Соціальна Хартія?
  - в) Чи ущемлює цей документ права сілських жителів? Чому?
  - г) Що належить до категорії соціальних прав?
5. Ознайомтесь з джерелом 4:
  - а) Які проблеми постають перед державами – членами Ради Європи?
  - б) Чи мають місце аналогічні проблеми в Україні? Які?
  - в) Чи потрібно вивчати права людини у школі, готуючись до дорослого життя? Чому?
6. Чи сприяє норма (дж 6) зміцненню правопорядку та забезпеченню прав людини в Європі? Знайдіть приклади у ЗМІ про видачу європейськими країнами злочинців в Україну.
7. Прочитайте джерело 7 і дайте відповіді на запитання:
  - а) Що вважається спільною культурною спадщиною Європи?
  - б) Для чого здійснюються заходи по збереженню культурної спадщини?
  - в) Перелічіть культурні об'єкти у вашому регіоні, які можна віднести до культурної спадщини Європи? Чому ви так вважаєте?
  - г) Що робиться у вашому регіоні для збереження пам'яток історії та культури?
8. Ознайомтесь з основними правами, закріпленими у Європейській Конвенції захисту прав людини і основних свобод людини. Чи відповідають права, що закріплені у Конвенції, Загальній декларації прав людини, Конституції України? Чи співпадають основні положення міжнародних, європейських і

наших стандартів у галузі прав людини? Якщо так, то які висновки можна зробити?

Третій рівень

1. Підготуйте письмове повідомлення з 10–15 речень на тему «Входження України в європейський простір: проблеми, пошуки, перспективи».
2. Напишіть твір на тему «Я – громадянин Європи» за планом:
  - а) Права людини – основа взаєморозуміння між європейцями.
  - б) Найхарактерніші порушення прав людини в Європі.
  - в) Що необхідно зробити для кращого забезпечення прав людини?

Яким чином можна захистити свої права в Україні

5.1. Правосуддя на захисті прав людини і громадянина

Поглянувши на Феміду – богиню правосуддя у давньогрецькій міфології, – побачимо, що очі в неї зав'язані, в одній руці вона тримає терези, а в другій – меч. Так стародавні греки уявляли неупередженість (зав'язані очі), об'єктивність і зваженість рішень (терези) та покарання тих, хто порушує права (меч).

Правосуддя в нашій країні здійснюється на основі Конституції України та чинних законів. Воно є демократичним, об'єктивним і справедливим засобом вирішення різнорідних справ, що пов'язані з правами і свободами людини і громадянина.

Кожній людині в нашій країні гарантується право на

Богиня правосуддя Феміда

У Стародавній Греції жертівники богині ставили в місцях, де відбувалися народні зібрання, щоб вона своєю присутністю вносила в народи дух добра й справедливості

оскарження в суді рішень або дій органів влади чи посадових осіб. Кожна людина має право на правову допомогу, яка у передбачених законом випадках надається безоплатно. Для забезпечення права на захист діє адвокатура

– недержавне правозахисне об'єднання, покликане відстоювати і захищати права кожного. Основні закони визначає принцип, згідно з яким ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні накази або розпорядження, ніхто не може бути двічі притягненим до відповідальності за одне й те саме правопорушення.

Презумпція (припущення) невинуватості – один із конституційних принципів правосуддя, згідно з яким особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено.

Законодавство України передбачає не тільки судовий захист прав, а й самозахист, тобто захист прав від порушень та посягань будь-якими засобами, які не заборонені законом. Кожна людина має право шукати захист у судових, правоохоронних органах. Крім того, людина має право на відшкодування збитків, яких їй завдали в результаті порушення її прав і матеріальних інтересів.

Законодавством нашої країни гарантоване право громадян на звернення до міжнародних судових органів з приводу захисту своїх прав, що були порушені, якщо вже використані всі можливості правового захисту в нашій країні.

Отже, у нашій країні створена досить ефективна система захисту прав людини правосуддям.

5.2. Роль неурядових правозахисних організацій у захисті прав людини

Права людини захищають не лише державні, а й неурядові правозахисні організації. Вони здійснюють різні дії, спрямовані на захист прав людини, наприклад:

– контролюють державні органи та збирають відомості про порушення прав людини;

– готують звіти щодо порушень прав людини і доводять їх до відома засобів масової інформації, широких кіл громадськості, державних органів та міжнародних організацій;

– органи зовуть різні масові заходи з метою привернути увагу громадськості до фактів порушення прав людини;

– беруть участь у міжнародних конференціях та нарадах з прав людини;

– здійснюють навчання з прав людини на різних рівнях системи освіти.

Цей же справі підпорядкована діяльність правозахисних організацій, кінцевою метою яких збільшується. У світі однією з найвідоміших правозахисних організацій вважають Міжнародну Амністію. У нашій країні функціонує

Українська Асоціація Міжнародної Амністії. Пріоритетним напрямом її діяльності є скасування смертної кари в усьому світі. У Кримінальному Кодексі України смертну кару замінено на довічне ув'язнення. У прийнятті цієї правової норми певну роль відіграли правозахисники. Українські правозахисники разом зі своїми колегами з інших країн ведуть боротьбу за: скасування катувань та інших жорстоких форм поводження з ув'язненими; за припинення страт без вироку суду; проти зникнення людей з вини владних структур; проти позбавлення волі не за карне діяння, а за образу думки (на жаль, такі факти ще мають місце у деяких країнах світу).

Міжнародне Товариство Прав Людини – міжнародна правозахисна організація – також має своє відділення у нашій країні. Одним з важливих напрямів діяльності цієї організації є проведення щорічних конкурсів в творчестві з прав людини, в яких беруть активну участь школярі і студенти не лише України, а й Росії, Білорусії та Молдови, тобто, всі, хто має бажання висловити власну думку щодо прав людини.

Охорона навколишнього середовища в Україні є метою діяльності екологічної правозахисної організації «Зелений світ». Її учасники не лише фіксують факти порушення, а й прибирають сміття, озеленюють населені пункти – активно захищають довкілля.

Одже, у нашій країні створено систему захисту прав людини як на рівні держави, так і на рівні громадянського суспільства. Хоча діючий правозахисний механізм потребує вдосконалення.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

Джерело 2

«Правосуддя – основа держави».

(Цицерон)

«Правосуддя є основа всіх суспільних чеснот».

(П. Гольбах)

Джерело 3

«Чесна людина, сідаючи у суддівське крісло, забуває про особисті симпатії».

(Цицерон)

«Меч правосуддя не має бути ножем».

(Ж. де Местр)

«Меч без терезів – голе насильство, терези без меча – безсилля права».

(Р. Герінг)

Джерело 4

Ніхто не суддя у своїй справі.
Самому судити – не розсудити.

Джерело 5

«У разі сумніву справа вирішується на користь звинувачуваного».
«Ніхто не може виправдуватися незнанням закону».
«Де є право, там є і його захист».
«Ніхто не може бути двічі покараним за злочин».

(Формули римського права)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. На яких принципах ґрунтується правосуддя в нашій країні? (5.1)
2. У якому основному нормативно-правовому акті нашої країни закріплені принципи правосуддя? (5.1)
3. Що таке неурядові правозахисні органи зації? (5.2)
4. Навіщо функціонують в країні неурядові правозахисні органи зації, якщо є державні правоохоронні органи? (5.2)

Другий рівень

1. Що вамві домо про діяльність правозахисних органів зації у вашому регіоні?
2. Розгляньте зображення Феміди. Що символізують її зав'язані очі, меч, терези? (Дж 1)
3. Прочитайте джерело 2 і дайте відповіді на запитання:
  - а) Чому правосуддя таке важливе для кожної держави?
  - б) Що, на вашу думку, означає поняття «правосуддя»:
    - дотримання закону;
    - захист прав людини;
    - захист прав людини і суспільства у судовому порядку на основі норм права?
4. Висловіть свої аргументи «за» і «проти» щодо цитат, наведених у джерелі 3. Чи змінилися принципи правосуддя за період існування людства?
5. Чи згодні ви з наведеними твердженнями? (Дж 4). Аргументуйте свою відповідь. Чи доводилося вам коли-небудь самоті йно розв'язувати якусь проблему?
6. Прочитайте формули римського права, наведені у джерелі 5:
  - а) Чи згодні ви з цими формулами? Поясніть, чому.
  - б) Знайдіть норми, що закріплені у Конституції нашої країни, які підтверджують формули римського права.
  - в) Чому формули римського права не втратили свого значення й нині при здійсненні правосуддя?
7. Дайте своє визначення поняттю «самосуд». Як ви ставитеся до такої форми вирішення суперечливих питань?
8. Зберіть добірку матеріалів в ЗМІ про роботу судових органів у вашому регіоні. З порушенням яких прав пов'язані в основному судові справи? Чому в ЗМІ мало говориться про реформу судової системи?

Третій рівень

1. Напишіть міні-есе на тему «Правосуддя в майбутньому – моя власна точка зору».
2. «Круглий стіл» з представниками правозахисних організацій:
  - а) Підготуйте добірку матеріалів про неурядові правозахисні організації вашого регіону. Які категорії прав людини вони захищають?
  - б) Підготуйте запитання, що вас цікавлять, до представників правозахисних організацій.
  - в) Організуйте у своїй школі «круглий стіл» на тему: «Яким чином можна захистити свої права у нашій країні?»
3. «Театр пантоміми»:
  - а) Увільний від уроків час відберіть декілька однокласників, які мають артистичні здібності; прорепетуйте міні-сценки, в яких мімікою та жестами зображуються порушення прав людини.
  - б) Покажіть ці міні-сценки учням школи. Запропонуйте їм відгадати, про порушення яких прав йдеться.
  - в) Обговоріть разом результати вистави.

Взаємозв'язок прав та обов'язків

6.1. Не тільки права, а й обов'язки

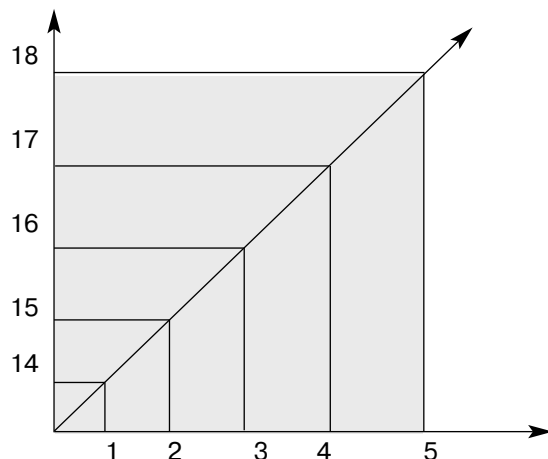
Людина з моменту народження має права природного характеру і лише тому, що вона високоорганізована частина живої природи, наділена розумом і совістю. Ми не можемо говорити про те, що рослинний і тваринний світ володіє будь-якими правами і тим більше обов'язками перед людиною й суспільством. Однак важко собі уявити природу, яка оточує людину, у нормальному стані, якщо людина не буде дотримуватись певних правил, обов'язків.

Упродовж тисячоліть вироблялися й правила (норми) взаємодій між людьми. Їх називають нормами моралі. Вони слугують основою для правових норм. Норми моралі та норми права доповнюють одна одну.

На певному етапі розвитку суспільства з'явилася необхідність створити систему органів, в яких обранці народу вирішували б питання в інтересах усього народу.

З появою держави з'являються і норми права – система загальнообов'язкових правил поведінки в державі. Вони дістають закріплення у нормативно-правових актах, а їх виконання забезпечується державою. З цього моменту виникає ситуація, за якої, з одного боку, існують права людини, а з іншого – у держави теж право, правила якого є обов'язковими для людей. Права людини і право тісно

взаємопов'язані, але не тотожні. Суб'єктивні права – це права людини як міра можливої поведінки та реалізації потреб, якими людина наділена як індивід. Право держави – це об'єктивне право, тобто система загальнообов'язкових правил поведінки, що дозволені

або встановлені державою такі, що існують об'єктивно у державі незалежно від конкретної людини і громадянина.

На перший погляд, суб'єктивне право людини і об'єктивне право держави – поняття, що мало взаємодіють одне з одним. Але це не так. Наприклад, поняття правопорядку. Його можна розглядати як порядок у суспільстві та державі, що врегульований нормами права. Можна сказати, що правопорядок – порядок у суспільстві, встановлений на основі додержання прав людини. У демократичній і цивілізованій державі правопорядок – порядок у суспільстві та державі, що врегульований на основі рівноваги правових норм та прав людини.

Світ і людська цивілізація розвиваються. Сучасні засоби комунікації, нові інформаційні технології зближують країни, і водночас зростає взаємозалежність прав різних людей. Так, у 80-і рр. XX ст. з'явилося поняття колективних прав народів. До них належать: право на безпечну для людини екологію, право на світ без війн, право на невтручання в життя народів в шпихомзовнішньої збройної агресії.

В Європі питаннями безпеки та співпраці на континенті займається Організація з безпеки та співпраці у Європі – ОБСЄ, а також ряд інших організацій Європейського співтовариства.

Таким чином, ми переконуємось у тому, що права людини взаємопов'язані з різноманітними нормами, яких не-

обхідно дотримуватися для реалізації своїх прав, а це породжує обов'язки.

6.2. Обов'язки – основа відповідальності

Обов'язок і відповідальність – поняття багатогранні. З морального погляду, обов'язок – це прийняття людиною моральних норм як її боргу перед суспільством. Таке розуміння обов'язку накладає на людину певну відповідальність, під якою ми розуміємо її готовність приймати рішення, здійснювати дії та нести за них відповідальність на основі своїх обов'язків.

Однак є обов'язки і відповідальність не тільки морального плану, а ще й юридичного, правового та ін. Юридичні обов'язки – це закріплені у правових нормах вимоги держави до поведінки людини на території держави. Невиконання обов'язків, які закріплені у правових нормах, як правило, тягне за собою юридичну відповідальність – передбачений нормами права обов'язок особи, що порушила правові норми.

Порушуючи правила користування благами природи, ми порушуємо не тільки закони природи, а й закони суспільства й держави. Порушуючи права інших членів нашої сім'ї, ми не виконуємо своїх обов'язків і це осуджується не лише нормами моралі, а й нормами права. Злочини – особливо тяжкі види правопорушень, і за їх скоєння ми відповідаємо перед своєю совістю і законом водночас.

Таким чином, права людини, суспільства та правові норми держави не тільки взаємопов'язані між собою а й породжують взаємні обов'язки, що, у свою чергу, породжує взаємну відповідальність. Людина є частиною складної системи «природа – суспільство – держава – світ». Елементи цієї системи не лише взаємодіють, а й вступають у протиріччя один з одним. На прикладі конфлікту прав ми це розглянемо у наступному параграфі.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«Хороші закони не виникають із поганих звичаїв».
 «Не бійся суду, а бійся сорому».
 «Сором часом забороняє те, чого не забороняють закони».
 «Не все, що дозволено, заслуговує на повагу».

(Сенека)

Джерело 2

«Своєю силою закони зобов'язані правам».
 «Там, де немає законів, там немає і свободи».

(Гельвецій)

«Свобода полягає в тому, щоб залежати лише від законів».

(Дж. Локк)

«Сутність права полягає у рівновазі двох прав, що відповідають інтересам: особиста свобода та суспільне благо».

(Вольтер)

(В. Соловйов)

Джерело 3

«Щастя людини – десть між свободою та дисципліною. Лише самі свобода без суворої дисципліни і правила без відчуття свободи не можуть створити повноцінну людську особистість».

(І. Павлов)

«Право – математика свободи».

(Нерсесянц)

«Демократія – це не лише право вибору, а й складні механізми, що дають можливість цим правом користуватись».

(Лацис)

Джерело 4

«Слово є вчинок».

(Л. Толстой)

«Людина є не що інше, як низка її вчинків».

(Г. Гегель)

«У біду потрапляють як у прірву, несподівано, однак до злочину сходять по східцях».

(О. Бестужев-Марлінський)

Джерело 5

Вікова динаміка юридичної відповідальності

- 1 – Карна відповідальність за особливо тяжкі злочини.
- 2 – Часткова громадянсько-правова відповідальність.
- 3 – Адміністративна, дисциплінарна відповідальність.
- 4 – Повна громадянсько-правова відповідальність.
- 5 – Повна юридична відповідальність за всіма видами юридичної відповідальності.

Джерело 6

«Водій вирішив не пропускати товарний потяг. Виїхав на рейки, а мотор заглух».

«Водій-англієць їхав до Парижа, тримаючись лівої сторони вулиці. Такі правила діють у Лондоні, а в Парижі – рух правосторонній».

«Пішохід вирішив «не пропускати» вантажівку КАМАЗ, яка їхала на зелене світло».

(З хроніки дорожньо-транспортних пригод)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Як виникли правила поведінки між людьми – норми моралі? (6.1)
2. Для чого існують встановлені державою правові норми? (6.1)
3. Поясніть механізм взаємодії правових норм і прав людини. (6.2)

Другий рівень

1. Прі вняйте поняття «обов'язок» і «відповідальність». Що між ними спільне, а що відмінне?
2. Ознайомтеся з цитатами, наведеними у джерелі 1. Що найважливіше для порядної людини: норми моралі, норми права або норми моралі і норми права? Проілюструйте вашу точку зору кількома прикладами з вашого життя.
3. Сформулюйте однією фразою загальну думку, викладену у висловлюваннях (джер. 2). Чи згодні ви з твердженнями? Відповідь аргументуйте.
4. Ознайомтеся з джерелом 3 і дайте відповідь на запитання:
  - а) Чи залежать наші права від держави, в якій ми живемо? А від нас самих?
  - б) Чи змінюється наше ставлення до проблеми прав людини?
5. Чи згодні ви з твердженнями, що наведені у джерелі 4?
6. Ознайомтеся з діаграмою вікової динаміки юридичної відповідальності. (Дж. 5). Знайдіть свій вік на вертикальній осі графіка. Які види юридичної відповідальності стосуються вас? Якого висновку можна дійти, ознайомившись з діаграмою?
7. Що спільного в усіх наведених ситуаціях? (Дж. 6). Чи порушено чий-небудь права і чим, як правило, закінчуються подібні ситуації?

Третій рівень

1. Ознайомтеся з джерелом 4 та виконайте завдання:
  - а) Складіть «драбинку вчинків», що ведуть до злочину.
  - б) Куди веде «драбинка» ваших власних вчинків? Проаналізуйте її поміркуйте над тим, що можна змінити у ваших вчинках.
2. Напишіть фантастичний міні-твір на тему «Права маленької людини у країні великого беззаконня».

«Золоті правила» на кожний день

7.1. Конфлікт прав

У джерелах 1–3 (с. 35) ми навели три характерні ситуації з життя сім'ї. Насправді аналогічних ситуацій безліч не лише в сім'ях, а й у суспільстві в цілому. Усі ці ситуації можуть перерости у конфлікти або закінчитися домовленістю, яка влаштуватиме усіх. І дуже важливо, щоб кожна зі сторін зробила перший крок не в бік конфлікту, а в бік вирішення ситуації на користь усім.

Перед нами приклади можливих конфліктів. Кожна із сторін має право. На жаль, у таких ситуаціях не можуть допомогти іноді навіть закони. У дію вступають загальнолюдські цінності, що вироблялися протягом тисячоліть. Це моральні, етичні, естетичні та інші правила, котрими люди користуються повсякденно. Іноді їх називають «золотими правилами» на кожний день. Деякі з них ми знаємо з дитинства.

ва, а деякі пізнаємо з віком. Чим більше знаємо таких правил, тим мудрішими стаємо. Але мало лише знати ці правила – їх необхідно додержуватися протягом усього життя.

7.2. Права та обов'язки у вашому житті

Ми розглянули права людини і громадянина в суспільстві та державі. Права людини на міжнародному, європейському рівні, а також у нашій країні – приблизно однакові. І це не лише тому, що існує певний перелік – каталог прав людини, закріплений у стандартах-зразках з прав людини. Ми усі рівні, а отже, маємо рівні права.

Дітями й юнаками до 18 років – діти. Вони мають рівні права з дорослими. Однак у дітей є й додаткові права – «права зростання», що забезпечуються сім'єю, суспільством і державою. Однак по досягненню повноліття цих «дитячих прав» вже не буде, а просто буде більше можливостей реалізовувати у своєму житті права людини і громадянина. З іншого боку, чим доросліша людина, тим більше в неї обов'язків.

Взаємовідносини у сім'ї. Права і обов'язки батьків і дітей. Права і обов'язки у стосунках з іншими членами сім'ї. Певні правила експлуатації житла. Облаштування території навколо дому, де живе людина. Цей перелік прав і обов'язків у сім'ї і вдома можна продовжити.

Значну частину часу діти проводять у школі, де також діють права і обов'язки в системі взаємовідносин: учитель–учень; учень–учень; учень–шкільна адміністрація. Саме ця система забезпечує перебіг навчально-виховного процесу.

Права і обов'язки чекають людину поза домом і поза школою.

Кожна людина повинна вміти співвідносити права зі своїми обов'язками. У протилежному разі ми опинимось у суспільстві всезагальної безвідповідальності.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

Перед нами звичайна ситуація з життя сім'ї у нашій країні. В одній кімнаті мешкають брат молодшого шкільного віку та його старша сестра 20-ти років, в іншій кімнаті – батьки. Перед нами конфлікт прав: братові необхідно готуватися до занять у школі, а сестрі – відпочити після роботи. Іншої кімнати ні для брата, ні для сестри немає.

Джерело 2

Ще одна ситуація: старший брат, який працює за комп'ютером, не дає молодшій сестрі погратися в комп'ютерні ігри. У цій ситуації об'єктом, який зумовлює конфлікт, є не кімната, а комп'ютер.

Джерело 3

I, нарешті, ще одна ситуація. Мама не дозволяє сину брати участь у дитячій асоціації «Зелений світ» через те, що її діяльність викликає у неї тривогу. Тим часом син зі своїми друзями робить корисну справу для свого мікрорайону: вони доглядають зелені насадження.

Джерело 4

«Не робіть іншим того, що було б боляче Вам, якби було зроблено стосовно вас».

(Брахманізм. Махабхарата)

«Не робіть іншим того, що самим здається болючим».

(Буддизм.

Удана-Варга; 5, 18)

«Ніхто не є істинно віруючим, доки не бажає брату своєму того, чого бажає собі».

(Іслам.

Дадистан-і-дінік; 94:5)

«Що ненависно вам, не робіть ближньому своєму».

(Іудаїзм.

Талмуд; Шаббат, 31а)

«Як хочете, щоб з вами поводитися люди, так поведіться з ними і ви».

(Християнство. Новий Заповіт;

Євангеліє від Матфея; 7. 12)

«Не робіть іншим того, чого не хочете, щоб вони робили вам».

(Конфуціанство.

Аналекти; 15.23)

«Найвільнішою державою можна назвати таку, де люди мають усі людські та громадянські права, які лише встановлені в світі».

(Леся Українка)

«Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю й повинні діяти один щодо одного в дусі братерства».

(Загальна декларація прав людини ООН. Стаття 1)

Джерело 5

«Моя свобода розмахувати руками закінчується там, де починається ніс мого ближнього».

(Р. Емерсон)

«Право – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісне зі свавіллям іншої з погляду загального закону свободи».

(І. Кант)

Джерело 6

Проект

тися у свідомість з ранніх літ. Так, діти, які відвідують дитячий садок або навчаються у початковій школі, можуть вже набути досвіду ненасильницького врегулювання конфліктів та поважання іншої людини».

(Рекомендації Комітету Міністрів країн – членів Ради Європи про вивчення прав людини)

Джерело 7

«Тільки тоді станеш людиною, коли навчишся бачити людину в іншій

людині».

(О.Радищев)

«Людяність – це здатність брати участь у долі інших людей».

(І.Кант)

«Гуманізм – сукупність того, що ми розуміємо та цінуємо в людині:

1. Вільний вияв думки.
2. Свобода духовного життя і діяльності.
3. Ідея права й нерозривно пов'язана з ним ідея боргу, обов'язків».

(Є.Шмурло)

Джерело 8

«Стаття 19.

1. Кожна людина має право безперешкодно додержуватися своїх думок.

2. Кожна людина має право на вільне висловлювання своєї думки.

Стаття 20.

1. Будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом.

2. Будь-який виступ на користь національної, расової або релігійної ненависті, який являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, повинен бути заборонений законом».

(Міжнародний пакт про громадянські та політичні права)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Чому наші права іноді конфліктують з правами інших людей? (7.1)
2. Яким чином можна вирішувати конфлікти прав? (7.1)
3. Чого більше у вашому житті – прав чи обов'язків? (7.2)
4. Чому у дітей свої права – «права зростання»? (7.2)

Другий рівень

1. Яким чином можна вирішити конфлікти прав?
2. Ознайомтеся з ситуацією, наведеною у джерелі 1:
  - а) Знайдіть законодавче підтвердження прав учасників в конфлікті в Конституції України та у Декларації прав дитини ООН
  - б) Як би ви вийшли з аналогічної ситуації?
3. Розгляньте ситуацію, наведену у джерелі 2, що пов'язана з конфліктом прав:
  - а) Знайдіть у Конституції України та Конвенції ООН з прав дитини норми, які закріплюють права учасників в конфлікті.
  - б) Як би ви вийшли з подібної ситуації?

4. Ознайомтеся з ситуацією, що наведена у джерелі 3:
  - а) Про які права сина, а також права і обов'язки батькі в йдеться в сюжеті?
  - б) Знайдіть законодавче підтвердження цих прав і обов'язків.
5. Сформулюйте одним реченням думку, викладену в цитатах (дж 4). Чи згодні ви з цими твердженнями? Чи завжди у житті ви поведетеся таким же чином?
6. Прі вняйте висловлювання, наведені в джерелі 5, та норму, викладену у ст. 23 Конституції України. Сформулюйте свій висновок про конфлікт прав.
7. Чи згодні ви з положенням про необхідність вивчення прав людини у школі? (Дж 6). Аргументуйте свою відповідь. Наведіть приклад конфлікту прав, вирішення якого можливе з допомогою знання прав людини.
8. Ознайомтеся з джерелом 7 і дайте відповіді на запитання:
  - а) Діоген вдень зі своєю кою багатолюдних місцях шукав людину. Що означає вислів «бути людиною»?
  - б) Що означає «бути людяним»?
  - в) Що таке «гуманізм»?
  - г) Чи вважаєте ви себе людяною, гуманною людиною? Чому?

Третій рівень

1. Придумайте по одній ситуації з метою ілюстрації наведених міжнародних правових норм (Дж 8). Чи вважаєте ви конфлікт прав, що закріплені у цих нормах? Яким чином ви розв'язали б конфлікт цих правових норм?
2. «Золоті правила» на кожний день:
  - а) Складіть зі своїми друзями перелік з 10–20 правил, які ви вважаєте для себе найважливішими.
  - б) Складіть з членами своєї сім'ї аналогічний перелік правил.
  - в) Прі вняйте ці два переліки. Що в них подібного, чим вони відрізняються?
  - г) Який взаємозв'язок цих правил з правами і обов'язками людини?

Висновки

Ми завершили вивчення розділу про права та обов'язки. Людина живе у тісному зв'язку з природою, суспільством і державою. Ці зв'язки будуються за правилами об'єктивної необхідності. Всі вони відпрацьовувалися, узагальнювалися упродовж тривалого часу. Ви мали змогу переконатися в тому, що наявність прав накладає на людину і багато обов'язків, що між правами, що склалися у нашій країні, у країнах Європи, є багато спільного. Ви маєте усвідомити, що дотримання усіх громадянами прав і обов'язків – запорука правової держави.

Підсумкові завдання

1. Як у найближчому майбутньому зміняться уявлення про права людини?
  - а) Напишіть міні-твір на тему «Мі права у майбутньому».
  - б) Чи з'являться нові категорії прав людини?
  - в) Подумайте над тим, як можна поліпшити захист прав людини.
2. Яким чином співвідносяться конституційні права і обов'язки?
  - а) Які права ви додали б до Конституції?
  - б) Які обов'язки ви додали б до Конституції?
  - в) Чи потрібно змінювати взаємозв'язок прав і обов'язків?
3. Що таке міжнародні стандарти прав людини?
  - а) Як співвідносяться вітчизняні стандарти прав людини зі стандартами європейськими і міжнародними?
  - б) Що можна було б змінити у стандартах з прав людини?
4. Як можна захистити свої права у нашій країні?
5. Що таке «золоті правила» поведінки?

Якщо твої права порушено

Мета: навчити учнів захищати свої права у повсякденному житті.

Формування умінь та навичок:

- продовжити формування в учнів умінь, використовувати норми чинного законодавства при захисті своїх прав;
- формувати в учнів правозахисні навички, тобто навички захисту своїх прав і прав інших людей на основі знання прав людини.

Етапи виконання проекту:

1. Підготовчий
  - складання анкети: проведення анкетування учнів (див. додаток); проведення міні-інтерв'ю з учнями.
2. Дослідницький
  - обробка одержаних результатів.
3. Підсумковий
  - обговорення одержаних результатів з учнями; педагогами; батьками учнів.

Основні поняття

Конституційні обов'язки – обов'язки громадянина

України, що закріплені в Основному Законі країни.

Міжнародні стандарти прав людини – комплекс прав людини та механізм їх захисту, який закріплений у міжнародних документах.

Норми права – встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки.

Права людини – невід'ємні права особистості, що набуваються з моменту народження.

Правосуддя – форма державної діяльності, яка полягає у розгляді судами справ, які віднесено до їх компетенції.

№	Права	1	2	3	4
1.	Право володіти майном				
2.	Право на свободу				
3.	Право на розуміння з боку дорослих				
4.	Право на достатній рівень життя				
5.	Право на освіту				
6.	Право на охорону здоров'я				
7.	Право на соціальне забезпечення				
8.	Право на працю				
9.	Право на відпочинок				
10.	Право на участь у культурному житті				
11.	Право брати участь у шкільному самоврядуванні				
12.	Право брати участь у місцевому самоврядуванні				
13.	Право брати участь в управлінні країною				
14.	Право брати участь у молодіжних організаціях				
15.	Право на свободу пересування та вибір місця проживання				
16.	Право на поважання честі та гідності людини				
17.	Право на недоторканність житла				
18.	Право на життя, свободу, особисту недоторканність				